

ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԵՌԳ ՏԷՐՎԱՐԿԱՆԵԱՆ

Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան

ՄՏՈՐՈՒՄՆԵՐ ՀԱՅԵՐԷՆ ՏՊԱԳԻՐ ԳՐՔԻ ՏԵՂԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Բանալի բառեր՝ Հայ տպագրության հինգհարիւրամեայ յոբելեան, Հայկական տպագրությունների մատենագիտություններ՝ երուսաղէմի, Իրանի եւ Լիբանանի, Լեւոն Մինասեան:

«Հայ գրքի տպագրության դաշտը շատ լայն ու ընդարձակ է, ինչպէս մի մեծ ծով, բայց եթէ փոքր առուններն ու գետակները չմիանան իրար, երբեք էլ լճեր ու ծովեր չեն կազմուի, ուստի եթէ հայ գաղութներում եղած տպարանների տպագրած գրքերի լրիւ ցանկը մենք չունենանք ձեռքի տակ, ապա երբեք էլ հնարաւոր չէ հայ տպագիր գրքերի լրիւ ու ամբողջական ցանկն ունենալ»*:

Լեւոն Մինասեան

Հանրայայտ է, որ որեւէ յոբելեան ինքնանպատակ չպէտք է լինի կամ չպէտք է բաւարարուի անցողիկ մի օրուայ կեանք եւ արժէք ունեցող ու յաջորդ օրն իսկ մոռացուող միջոցառումներով: Եւ ընդհանրապէս, յոբելեանական ծրագրերի մէջ սկզբից եւեթ անպայման արժէ նախատեսել մնայուն-շօշափելի արդիւնքների ստեղծում, օրինակ՝ իրաւացիօրէն շատ ենք խօսում եւ գրում Մխիթարեան միաբանության գրական-գիտական եւ մշակութային հսկայական վաստակի մասին. 2000 թուականին նշուեց միաբանության հիմնադրման 300ամեակը, իսկ 2017 թուականին՝ մի այլ, նոյն միաբանության Սուրբ Ղազար կղզում հաստատուելու 300ամեակը: Վստահ ենք, որ Մխիթարեան երեւոյթին

* Լեւոն Գ. Մինասեան, «Մոդերն» տպարանը եւ իր տպագրած գրքերը, 1922-1982 (Հիմնման 60-ամեակի առթիւ), Նոր Զուղա, տպ. Ս. Ամենափրկիչ վանքի, 1984, էջ 3:

վերաբերող որեւէ խօսք առաւել առարկայական կլինի, եթէ կազմուի, ուստի եւ ունենանք Մխիթարեան (Վենետիկի եւ Վիեննայի) հրատարակութիւնների յատուկ-առանձին, ծանօթագրուած եւ վստահաբար հարուստ մի մատենագիտութիւն, որ կարող է թէկուզ յետին թուով նուիրուել միաժամանակ այդ երկու երեքհարիւրամեակներին:

Օգտակարութեան առումով իրաւունք ունենք համարելու, որ հայերէն տպագիր գրքի հինգդարեայ յրբելեանը գոհացուցիչ-մնայուն արդիւնքներ տուեց. եղան բաւական նշանակալի ցուցահանդէսներ՝ իրենց ուղեկից բացատրական պատկերագրքերով, հրատարակուեցին հետազօտական-ակնարկային գրքեր, յօդուածներ եւ գիտական նորութիւն ունեցող տարաբնոյթ հրապարակումներ, որոնց յղումների հանրագումարը Հայաստանի Ազգային գրադարանի համացանցային էջում տեղադրուած է «Հայ տպագրութեան 500ամեակ»¹ խորագրով, որով առաջնորդուելով էլ կարելի է մի օր հիւսել յրբելեանի մնայուն արդիւնքների հանրագումար-պատմութիւնը: Բնականաբար, դա բաւական տարողունակ եւ մեր ներկայ խնդրից դուրս եկող հարց է², սակայն արձանագրենք, որ հինգհարիւրամեակի նշանակալի արգասիքներից մէկը պէտք է համարել հետեւեալը՝

«Հայ գրատպութիւն»³ եւ գրքարուեստ. Հանրագիտարան, ՀՀ ԳԱԱ Հանրագիտարան, Երեւան, Հայկական հանրագիտարան հրատ., 2015, 1120 էջ»:

Թէեւ այս գիրքն ունի նաեւ բառացանկին եւ ներկայացման որոշ սկզբունքների վերաբերող վիճարկելի կէտեր, բայց, դրանով հանդերձ, շօշափելի ձեռքբերում է, որը կարող է երկրորդ հրատարակութեամբ աւելի բարելաւուել եւ պակաս քննադատելի դառնալ:

Ինչ որ շափով յրբելեանն ազդակ ունենալով, ինչ որ տեղ որպէս մեր գիտական-մշակութային կեանքի սովորական ընթացքի հետեւանք՝ վերջին տարիներին տպագրուել են նաեւ մատենագիտական նշանակալի ժողովածուներ, որոնք, հանրայայտ է՝ գիտութեան եւ գրական մշակոյթի զարգացման կարեւոր ազդակներ են. այս նկատառումով էլ մեր ներկայ շարադրանքի նպատակն այդպիսի մի քանի գործի քննական պատկեր ներկայացնելն է:

Յայտնի է, որ Հայաստանի ազգային գրադարանը կազմում եւ կարգով

¹ Տե՛ս <http://bit.ly/2nebCSM> (9 մարտի 2018 թ.):

² Նկատենք, որ նոյն տեղում կայ նաեւ «Հայ տպագրութեան 400ամեակ» խորագրով յղումների մի այլ շտեմարան (տե՛ս <http://bit.ly/2nDugES> - 9 մարտի 2018 թ.), որը կարող է 1912-1913 թթ. «Չոյզ յրբելեանների» պատմութեան եւ արդիւնքների ամփոփման շարադրանքի լա հիւմ դառնալ:

³ Այս յրբելեանի ընթացում զարմանալի մի բան կատարուեց. սովորական «տպագրութիւն» բառը յանկարծ դրափոխուեց, անհասկանալի պատճառով մարդիկ սկսեցին նախընտրել «գրատպութիւն» շրջում ձեւը, սակայն մեր համոզմամբ միւսն աւելի ճշգրիտ, արտայայտիչ եւ բարեհունչ է:

հատոր առ հատոր, հրատարակում է հայերէն տպագիր գրքի ընդհանրական՝ ժամանակագրական-այբբենական մատենագիտութիւնը ըստ տարիների՝ ամէն տարուայ մէջ հեղինակի ազգանուն-անուն (միջնադարի հեղինակներինը՝ անուն-մականուն) կամ գրքի խորագրի այբբենական կարգով⁴: Սրան զուգահեռ, անհրաժեշտաբար, կազմուել եւ կազմուելու են «տեղային-աշխարհագրական» ընդգրկում ունեցող մատենագիտութիւններ. աշխարհատարած մեր ժողովրդի գրքային եւ պարբերական հրատարակութիւնների գրացուցակների այս երկու տեսակները երեւի միշտ պէտք է համատեղ կենցաղավարեն եւ միմեանց նպաստեն կամ փոխլրացնեն⁵, որովհետեւ թէ՛ հնում եւ թէ՛ մեր օրերում ինչ որ վայրում տպուած, յատկապէս առօրեայ խնդիրների վերաբերող փոքրածաւալ հրատարակութիւնները (ասենք՝ որեւէ անհատի յոբելեանի վերաբերող գրքոյկ եւ նմանիք) կամ սակաւակեաց մամուլի առանձին համարներ եւ անգամ ամբողջական հաւաքածուներ չեն տարածուում, մնում են իրենց տպագրավայրի շրջանակներում⁶, ուստի եւ վրիպմամբ ընդհանրական մատենագիտութիւնների մէջ չեն արձանագրուում:

Միւս կողմից հարկ է, որ մեր գիտական-մշակութային պարբերականները պարտաւորութիւն ունենան շարունակելու հնուց ի վեր գոյութիւն ունեցող օգտակար աւանդոյթը եւ գրածանօթութիւն-գրախօսութիւններով ներկայացնեն իրենց ասպարէզին վերաբերող կարեւոր նորոյթները: Այս տեսակէտից մատենագիտական-հանրագիտական հրատարակութիւնների ներկայացումն առաւել

⁴ Արդէն առկայ է 1512-1940 թուականներին հրատարակուած գրքերը ներկայացնող վեց հատոր. 1. Հայ գիրքը 1512-1800 թուականներին, Հայ հնատիպ գրքի մատենագիտութիւն, կազմեցին Ն. Ա. Ոսկանեան, Ք. Ա. Կորկոտեան, Ա. Մ. Սաւաբեան, Երեւան, 1988 (Մանգա. հ. Ա.): 2. Հայ գիրքը 1801-1850 թուականներին, Մատենագիտութիւն, կազմեց Հայկ Գալթեան, խմբագրութեամբ Յ. Ս. Անասեանի, Երեւան, 1967 (Մանգա. հ. Բ.): 3. Հայ գիրքը 1851-1900 թուականներին, կազմեցին Ն. Ոսկանեան, Ա. Սաւաբեան, Մ. Սողոմոնեան, Օ. Գիւլումեան, Ա. Սահակեան, Ա. Քաղէտեան, «Գիրք» հրատ., Երեւան, 1999 (Մանգա. հ. Գ.): 4. Հայ գիրքը 1901-1920 թուականներին, կազմեցին Օ. Գիւլումեան, Ա. Ադամեան, Ա. Քաղէտեան, Ա. Սաւաբեան, Մ. Սողոմոնեան, Ա. Սահակեան, «Գիրք» հրատ., Երեւան, 2007 (Մանգա. հ. Գ.): 5. Հայ գիրքը 1921-1930 թուականներին, կազմեցին Օ. Գիւլումեան, Մ. Գրիգորեան, «Գիրք» հրատ., Երեւան, 2012 (Մանգա. հ. Ե.): 6. Հայ գիրքը 1931-1940 թուականներին, կազմողներ՝ Օֆելիա Գիւլումեան, Սուսաննա Գրիգորեան, Երեւան, «Գիրք» հրատ., 2018 (Մանգա. հ. Զ.):

⁵ Վստահ եմ, որ մատենագիտութիւնների այս տեսակները ոչ միայն շատ հարցերում փոխլրացնող են, այլեւ կարեւոր են մէկով միւր ստուգելու հնարատրութեան առումով, սակայն ընդհանրականի կողմը տեղայինները միշտ օգտակար են նաեւ նրանով, որ ամփոփ պատկերացում են տալիս աշխարհագրական որոշակի միջավայրի հայկական գրական-մշակութային կեանքի մասին եւ նոյն կեանքին վերաբերող խնդիրների հետազօտման լաւ հիմքեր են:

⁶ Այս առումով ընդհանրական մատենագիտութեանը մեծապէս նպաստող, շատ օգտակար, որակեալ եւ օրինակելի մնուչ է հետեւեալ գիրքը. Հայ մամուլը եփպտոսի մէջ. մատենագիտական ցուցակ, կազմեց տոմբ. Սուրէն Ն. Պայրամեան, Գահիրէ, 2005, 400 էջ:

կարելոր է նաեւ այն պատճառով, որ նախ՝ սրանք աւելի մեծ քանակի գրականութեան վերաբերող տեղեկութիւններ են պարունակում, ապա՝ չիմացութեան պատճառով ներկայումս յաճախ մեր կողքն աշխատող մարդկանց նոր գրքերն անգամ վրիպում են մեր ուշադրութիւնից⁷:

Կայ մի այլ հանգամանք եւս. եթէ անգամ համարելու լինենք, թէ «մատենագիտութիւն»ն առանձին կամ յատուկ գիտութիւն չէ, ապա պարտաւոր ենք ընդունել, որ այն եւս որոշակի գիտելիքներ եւ հմտութիւն, իմացութիւնների եւ սկզբունքների ամբողջութիւն պահանջող ասպարէզ է, որի մէջ չպէտք է մտնեն նրան ոչ լաւատեղեակ մարդիկ: Սակայն վերջերս սրան շհամապատասխանող երեւոյթներ են նկատուում. մատենագիտական աշխատանքներ յաճախ անում եւ հրատարակում են ո՛չ մասնագէտ մարդիկ, մասնագիտական իմացութիւններ ունեցող առանձին անհատներ էլ իրենց ստանձնած խնդրին երբեմն թեթեւ են վերաբերում, միաժամանակ, որոշ հրատարակիչներ էլ, գործերի ծաւալ եւ համապատասխան նիւթական միջոցներ կրճատելով, տպագրում են բովանդակային թերութիւններ ունեցող (առանց անուանացանկերի) կամ ո՛չ այնքան որակեալ աշխատանքներ: Վստահ ենք, որ նման հրատարակութիւնների քննութեամբ ու քննադատութեամբ անհրաժեշտ է նպաստել արդէն տպագրուած այդպիսի գործերի հնարաւոր վերահրատարակութիւնների կամ նոր կազմուելիքների բարելաւմանը:

Այս նկատառումներով էլ տպագրութեան թուականի կարգով այստեղ ներկայացնում ենք տեղային տեսակի երեք գրացուցակ⁸, որոնք ընդգրկում են երուսաղէմում, Իրանում եւ Լիբանանում տպագրուած հայերէն գրքերը⁹ յըն-

⁷ Մրա պատճառն այն է, որ, ասեմք՝ ժամանակին տպագրուող «Գրքերի աշխարհ» շաբաթաթերթի կամ գոյութիւն ունեցող հրատարակչութիւնների տարեկան ծագրերի նմանող ընդհանրական-մատենագիտական ծանուցումներ չեն հրատարակուում:

⁸ Երկանուն այդպիսի մի հրատարակչութիւն արդէն մանրամասն քննել ենք. տե՛ս **Գեորգ Տեր-Վարդանեան**, «Մտորումներ ամերիկահայ գրքի եւ հայերէն բառարանների մատենագիտութիւնների խնդրի շուրջ» (անգլերէն ընդարձակ ամփոփումով՝ Reflections on the issue of bibliographies of American Armenian book and Armenian dictionaries), էջ 229-243՝ հետեւեալ գրքի մէջ՝ *Reflections on Armenia and the Christian Orient: Studies in Honour of Vrej Nersessian* (ed. by **Christiane Esche-Ramshorn**), Yerevan, Ankyunacar Publishing, 2017 (315 p.): Մա վերաբերում է հետեւեալին. **Նալպանտեան Յովսէփ**, «Ամերիկահայ գրքի պատմութիւն. Մատենագիտութիւն. 1858-2011, Լոս Անճելըս, տպ. «Երեւան», 2011, 178 էջ»։ **Նալպանտեան Յովսէփ**, «Հայկական բառարաններու համառօտ պատմութիւն, Լոս Անճելըս, տպ. «Երեւան», 2011, 72 էջ»:

⁹ Մրանց մէջ ամփոփուած նիւթի զգալի մասը վերաբերում է 1940 թ. յետոյ տպուած գրքերին, ուրեմն՝ «Հայ գրքի» ընդհանրական մատենագիտութեան յաջորդելիք հատորների համար շատ օգտակար են լինելու:

Թացս անելով նաեւ մեր համոզմամբ կարեւոր-օգտակար դիտարկումներ¹⁰:

Այսինքն՝ քանի որ տեղային բնոյթի մատենագիտական հին հրատարակութիւններին¹¹, այլեւ՝ բոլոր նորերին¹² անդրադառնալու նպատակ չունենք, մեր բուն խնդրին անցնելուց առաջ յիշատակենք միայն եգիպտահայ մամուլի մատենագրող¹³ մեզ արդէն ծանօթ Սուրէն Պայրամեանի միւս կարեւոր աշխատանքը¹⁴, որ նոյնպէս արուած է հայ տպագրութեան 500ամեայ յրեւեանի առիթով: Այս գիրքն արժանի է միայն դրուատիքի, որովհետեւ պատրաստուած է պատշաճ եղանակներով եւ մակարդակով. համառօտ պատկերացում տալու համար ներկայացնենք գրքի սոսկ բովանդակութիւնը. առաջաբանային մասի (էջ Գ-ժէ., տպուած՝ III-XVII անհարկի նշաններով) խորագրերն են՝ «Զօն, Գնահատելի նուիրում, Յառաջաբան, Ներկայացում որդեգրուած աշխատելաձեւին, Համառօտագրութիւններ, Օգտագործուած աղբիւրներ»: Գրքի բուն մասում (էջ 1-182) ժամանակագրական կարգով, ամէն տարուայ մէջ այբբենական դասաւորումով եւ 1-1862 համարակալումով նկարագրուած է նոյնքան գիրք, ապա՝ «Անթուակիր հրատարակութիւններ» (էջ 183-9) ՀմԲ՝ 1862-1932Չ՝ 71 գիրք (1862 համարը կրկնուած է): Վերջում (էջ 193-285) պատշաճ ցանկերն են. «Անձնանուններու, Վերնագրերու, Թարգմանիչներու, Մատենաշարներու, Հրատարակիչներու, Տպարաններու, Ծրագիր-Կանոնագիր-Յայտագիր, Տեղեկագիր-Ձեկուցում-Հաշուեցոյց, Տարեցոյց-Տարեգիրք-Օրացոյց, ներառնուած մամուլի հրատարակութիւններ»:

¹⁰ Առանձին յօդուածներով անդրադարձել ենք մեր գիտական-աշխատանքային հետաքրքրութիւնների ասպարէզին վերաբերող ճիւղային-առարկայական երկու կարեւոր մատենագիտութեան. 1. Հայերէն երգարանների մատենագիտութիւն (1313-1921 թթ.), աշխատասիրութեամբ *Կարինէ Հարոյեանի*, Երեւան, «Նահապետ» հրատ., 2014, ԼԸ., 613 էջ. 2. **Պօղոս Խաչատրեան**, Հայ հին գրականութեան մատենագիտութիւն, լրացրեց եւ խմբագրեց *Արշակ Բանուշեան*, «Տիգրան Մեծ» հրատ., Երեւան, 2016, ԻԶ., 613 էջ: Տե՛ս **Գէորգ Տէր-Վարդանեան**, «Հայ շափածոյ մատենագրութեան կարեւոր տեղեկատու», էջմիածին, 2018-Գ., էջ 149-154, **Գէորգ Տէր-Վարդանեան**, «Հայ մատենագրութեան մի նոր մատենագիտութիւն», ԲՄ, հտ. 26, Երեւան, 2018, էջ 243-253:

¹¹ Օրինակ՝ առաւելապէս հետազօտական-համադրական աշխատանք է, ուստի եւ մեր խնդրին չի վերաբերում հետեւեալը՝ *Պատմութիւն Սուրիոյ հայ տպարաններու*, պատրաստեցին **Հայկ Պարիկեան**, **Յովնան Վարժապետեան**, Հալէպ, տպ. «Հալէպ», 1973, 264 էջ:

¹² Նկատի ունենք, ասեմք **Գասապեան Ներսէս**, **Կիլիկեան Յակոբ**, *Մատենագրութիւն. Հայերէն ու հայատառ թրքերէն գրքեր եւ ալպոմներ հրատարակուած Պուլկարիոյ մէջ (1885-1944-1989)*, Փլովաիւ, 2010, 131 էջ»:

¹³ Տես վերը՝ ծ. 6:

¹⁴ Հայ գիրքը եգիպտոսի մէջ. 1888-2011, *Մատենագիտական ցուցակ*, կազմեց **Տրքթ. Սուրէն Ն. Պայրամեան**, **Գահրէ**, 2012, ժէ., 287, 2 շն. էջ:

Այսպիսով

Ա. ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ՀԱՅ ՏՊԱԳԻՐ ԳՐՔԻ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ (1833-1996)¹⁵,
ԿԱԶՄ[ԵՑ] Ա. Ա. ՄՈՒՐԱԳԵԱՆ, ԵՐԵՒԱՆ, ՀԵՂԻՆԱԿԱՅԻՆ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ, 2011, 147 էջ¹⁶

Կազմողն օգտակար եւ իսկապէս շնորհակալութեան արժանի աշխատանք է արել. Հայաստանի կարեւոր գրադարանների հաւաքածուների եւ մատենագիտական աղբիւրների հիման վրայ, դասական՝ ժամանակագրական-այբբենական սկզբունքով, տարի առ տարի, ամէն տարուայ մէջ հեղինակների ազգանունների կամ, գրքերի անհեղինակ (հեղինակի անունն անյայտ) լինելու դէպքում, նրանց վերնագրերի այբբենական կարգով եւ 1-923 համարակալումով նկարագրել է 1833-1996 թթ. Երուսաղէմում տպագրուած հայերէն գրքերը, ապա՝ խնամքով կազմուած իր գրացուցակը հրատարակել է սեփական միջոցներով: Այս իսկ պատճառով գրքոյկի ձեւաւորման եւ ծաւալային պակասների վերաբերմամբ շատ պահանջկոտ լինելու իրաւունք երեւի չունենք:

Գրքի խմբագիր Գագիկ Մուքիասեանի նախաբանից (էջ 3-5) տեղեկանում ենք, որ «Երուսաղէմահայ գաղթօջախին նուիրուած ուսումնասիրութիւնների շարքում առանձնայատուկ նշանակութիւն ունի Անահիտ Մուրադեանի թեկնածուական ատենախօսութիւնը (2010 թ.) ունենալով գրքագիտական եւ սփիւռքագիտական լայն նշանակութիւն», եւ որ ներկայ մատենագիտութիւնը «կազմել է Ա. Մուրադեանի ատենախօսութեան բաղկացուցիչ մասը՝ յաւելուածը»¹⁷:

Յետոյ Ա. Մուրադեանը ներկայացրել է մատենագիտութեան «կազմման մեթոդը» (էջ 6-8), որի համառօտութիւնն այս է. բերուել է տիտղոսաթերթերի միայն «էական մասը՝ գրքի բովանդակութիւնը բացայայտող տեղը, թարգմանիչը, կազմողը, հատորը, որ հրատարակութիւնն է եւ այլն»¹⁸, նշուել է գրքի բազմալեզու լինելը եւ լեզուները (հայերէն, անգլերէն եւլն), հայատառ թուրքերէններից միայն պատմաբանասիրական արժէք ունեցողների խորագրերի հա-

¹⁵ Խորագրից յետոյ կայ տիտղոսաթերթերի համար ո՛չ սովորական հետեւեալը. «Նուիրում է հայկական տպագրութեան 500-ամեակին, կազմ. բանասիրական գիտութիւնների թեկնածու Ա. Ա. Մուրադեան, իւր. Մանկավարժական գիտութիւնների դոկտոր, պրոֆեսոր Գ. Ա. Սուֆիասեան». կազմողի անունից բացի, միւս մանրամասներն արժէք գրել նոյն տիտղոսաթերթի դարձերեսին:

¹⁶ Տե՛ս <http://bit.ly/2p37y7z> (9 մարտի 2018 թ.):

¹⁷ Ապա հաղորդում է ատենախօսութեան բովանդակութեանը եւ արժէքին վերաբերող մանրամասներ, իսկ սրանք մտածել են տալիս, որ Անահիտ Մուրադեանի ատենախօսութիւնը եւս անպայման արժէ տպագրել եւ գիտական շրջանառութեան մէջ դնել:

¹⁸ Սա նշանակում է, որ ընդհանրական մատենագիտութեան համար այս գրացուցակի նկարագրութիւնները սոսկ ուղենշային արժէք ունեն, այսինքն՝ գրեւոր ըստ տիտղոսաթերթերի պէտք է նշգրիտ նկարագրուեն ի նորոյ:

յերէն թարգմանութիւններն են արուել, տպագրավայրը չի գրուել, քանի որ միշտ նոյն «Երուսաղէմ» անունն է¹⁹, ծանօթագրութիւններն էլ զուտ «մատենագիտական բնոյթի են», կարգային համարին յաջորդող եւ նկարագրութիւններից առաջ դրուած՝ «աստղանիշով գրքերը նկարագրուած են ըստ մատենագիտական աղբիւրների» (էջ 10), այսինքն՝ կազմողը սրանք չի տեսել. թուարկուած մնացեալ կէտերը համապատասխանում են «Հայ գրքի» ընդհանրական մատենագիտութեան սկզբունքներին, ուստի այստեղ չենք կրկնում: «Յապաւումներ»ի ցանկում (էջ 9-10) գրագարանների անունների եւ մատենագիտական աղբիւր-գրքերի խորագրերի համառօտումներն են, որոնք գործածուած են նկարագրութիւնների մէջ:

Բուն մատենագիտական ցանկը՝ 923 նկարագրական միաւոր (11ը անթուական), բնականաբար, գրքի ծաւալի հիմնական մասն է (էջ 11-146), վերջում՝ 4 կէտով գրքի «Բովանդակութիւն»ն է:

Այս է մատենագիտութեան կառուցուածքը եւ պարունակութիւնը. այստեղ է որ շատ մեծ ափսոսանքով պէտք է արձանագրենք. գիրքը որեւէ տեսակի՝ անձնանունների եւ տեղանունների կամ երկուսի միասնական ցանկ չունի, նշանակում է՝ որեւէ անուն գտնելու համար ընթերցողը պէտք է ամբողջ մատենագիտութիւնը ծայրէծայր կարդայ: Եթէ այս մատենագիտութիւնը շատ մօտ ապագայում վրիպումների սրբագրումով եւ 1997-2016 թթ. հրատարակութիւնների²⁰ լրացումով, նաեւ անուանացանկերի յաւելումով նոր տպագրութիւն չի ունենալու²¹, ապա առաջարկում ենք մատենագիտութիւնը ներկայ չափով եւ տեսքով Հայաստանի ԳԱԱ հիմնակազմ գրագարանի «Մատենագիտական ցանկեր» էջում²² գործածութեան դնել գրքի ոչ թէ տպագրից նկարուած²³, այլ համակարգչային շարուածքից արտածուած PDF (Portable Document Format) ձեւով, որի մէջ հնարաւոր կլինի բառեր եւ անուններ փնտրել-գտնել, եւ սրանով այն արդէն առաւել դիւրութեամբ գործածելի կդառնայ:

Որոշ ստուգումներ արեցինք եւ համոզուեցինք, որ մատենագիտական ցանկը հիմնականում ամբողջական կամ կատարեալ է. Երուսաղէմի հայերէն գրեթէ բոլոր տպագրութիւններն այստեղ ներառուած են, սակայն, այդուհանդերձ, կան որոշ վրիպումներ, որոնց արձանագրումով կանխած կլինենք դրանց կրկնութիւնը գրքի ապագայ ցանկալի վերահրատարակութեան մէջ.

Այսպէս՝ 1838 թ. շարքում կայ. «Տ. Յովհաննէս ԳՐԱՍԽԱՆԱԿԵՐՏՅԻ. Պատ-

¹⁹ Արժէր չգրել նաեւ տպարանի միշտ նոյնական անունը՝ «Տպ. Սրբոց Յակովբեանց»:

²⁰ Որեւէ կերպ բացատրուած չէ, թէ ինչու է 2011 թուականին տպագրուած մատենագիտութեան ժամանակագրական վերջին սահմանը մէկուկէս տասնամեակով առաջ՝ 1996 թուականը, մինչդեռ պակասը կարելի էր լրացնել անգամ նամակագրութեան ներկայիս գերաւագ եղանակով:

²¹ Համոզուած ենք, որ վերամշակուած-լրացուած հրատարակութիւնն անհրաժեշտ է:

²² Տե՛ս <http://bit.ly/2mVssTY> (9 մարտի 2018 թ.):

²³ Այդպիսին է այս գիրքը այստեղ՝ տե՛ս ծմբ. 12:

մութիւն Յովհաննու կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց. - Ա. տպագր. - Տպ. Սրբոց Յակովբեանց. - էջ 463 / ՀԱԳ / Զ Մատ 468» (էջ 12). նշանակում է սա կայ ի «ՀԱԳ» Հայաստանի ազգային գրադարանում, նաեւ նկարագրուած է՝ «Զ Մատ 468», այսինքն՝ Գ. վ. Զարբհանալեանի Մատենագիտութեան 468րդ էջում: Դրասխանակերտցու Պատմութեան վերջին հրատարակութիւնը մենք ենք պատրաստել²⁴, ուստի եւ բնական անակնկալի եկանք, մտածեցինք՝ թերացել ենք եւ չենք իմացել 1838ի այս տպագրի մասին: Բայց ստուգեցինք եւ պարզեցինք, որ Ազգային գրադարանում Դրասխանակերտցու երկի 1838 թ. տպագիր չկայ, իսկ Զարբհանալեանի գրքի յիշատակուած էջում խօսուում է նոյն երկի 1843ի տպագրի մասին²⁵, որ մեր խնդրոյ նիւթ մատենագիտութեան մէջ առկայ է երկու էջ յետոյ. «22. ՅովհաննէՍ ԴԲԱՍԱՆԱԿԵՐՏՅԻ. Պատմագրութիւն Յովհաննու Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց. - Ա. տպագր. - Տպ. Սրբոց Յակովբեանց, 1843. - 272 էջ» (էջ 14)²⁶:

Յաջորդը՝ «863. Ծովական նորայր, Հայ նկարողներ [ԺԱ-ԺԷ դար]. - Տպ. Սրբոց Յակոբեանց, 1989. - 262 էջ / ՀԱԳ, Մ, էՃԳ» (էջ 138). վերջինում՝ էջ-միածնի ճեմարանի գրադարանում առկայ լինելը չենք ստուգել, բայց Ազգային գրադարանում այս գիրքը չկայ, ուստի այն առցանց ընթերցման²⁷ դրուեց՝ Մաշտոցեան Մատենադարանի օրինակը թուայնացնելով:

Ընդհանրապէս, արժէր թէկուզ գրավաճառական ցուցակներով առաջնորդուել եւ մի առանձին բաժնով ներկայացնել Ս. Յակոբեանց տպարանի հրատարակած այլալեզու գրքերը, որովհետեւ օրինակ՝ «Սիրոն, 1970 թ. 7-8, Գրց 1973» աղբիւրների հիման վրայ մատենագիտութեան մէջ դրուել է հետեւեալ միաւորը՝

«744. *ՄԻՔԱՅՆԷՆԻ ՍԹՈՆ. Կտակ Ղեւեայ. - Տպ. Սրբոց Յակովբեանց, 1969. - 213 էջ. - Հայ եւ անգլ, թրգմ. ծանօթութիւններով» (էջ 123), մինչդեռ 1994ի գրացուցակի²⁸ 13բ էջում նոյնը ներկայացուած է «Անգլերէն գիրքեր» բաժնում, այսպէս՝ «STONE E. MICHAEL - The Testament of Levi 1969, pp.

²⁴ Հմմտ. Մատենագիրք Հայոց, ԺԱ. հ., Ժ. դար, Պատմագրութիւն, Անթիլիաս-Լիբանան, 2009, էջ 318-9:

²⁵ Տե՛ս Զարբհանալեան Հ. Գ. վ., Հայկական մատենագիտութիւն, Վենետիկ, Մխիթարեան տպ., 1883, էջ 468:

²⁶ Տարօրինակ է, որ թէ՛ 1838ի անգոյ եւ թէ՛ 1843ի իրական տպագիրները կոչել է՝ «Ա. տպագր[ութիւն]»: Վերջինի նշգրիտ տիպոգրաֆիային նկարագրութիւնը հետեւեալն է. «Պատմագրութիւն Յովհաննու կաթողիկոսի ամենայն Հայոց, տպագրեալ 1843, ի սուրբ Երուսաղէմ, ի պատրիարքութեան տեսան Զաֆարիայի արքեպիսկոպոսի, ի տպարանի Սրբոց Յակոբեանց առաքելոց», 4 շն., 272 էջ:

²⁷ Տե՛ս <http://bit.ly/2mtQ0TT> (9 մարտի 2018 թ.):

²⁸ Ի դէպ, Մատենագիտութեան մէջ սա չկայ. «Գրացուցակ վանաւելի գիրքերու Ս. Յակոբեանց տպարանին, Երուսաղէմ», նոյնը նաեւ անգլերէն, որի վերջում՝ «1994». տպագրուած 14 թերթ կամ 28 էջ՝ չհամարակալուած:

203»²⁹: Մատենագիտութեան մէջ հայատառ³⁰ տեսքով առկայ այս գիրքը պէտք է լատինատառ լինէր, նոյնպէս պէտք է լինէր նաեւ նոյն 1994ի գրացուցակի միւս գիրքը՝ նոյն հեղինակի խմբագրած «STONE E. MICHAEL - Armenian and Biblical Studies, 1976. թթ. 303»³¹, ի վերջոյ, այդպէս պէտք է լինէին նաեւ նոյն ցուցակի մնացեալ 11 գրքերը:

Այսպիսով, Մատենագիտութեան մէջ պակաս է մի կարեւոր մաս՝ «Այլալեզու գրքեր»:

Կան նաեւ միաւորներ, որոնք սոսկ թիւրիմացութեան արդիւնք են, ուստի եւ այստեղ չպէտք է լինէին: Այսպէս՝

«755. *Քյուրտչյան Հ. ³² Դսեղի կամ Համազասպեան Մամիկոնյաններու տունը. - Տպ. Սրբոց Յակովբեանց, 1970. - «Սիրոն»-ի բացառիկ համար, թ. 1-4, էջ 1-37, ներգիր, տոհմածառ: / Մ / Սիրոն 1970 թ. 1-4» (էջ 124):

Նկարագրութիւնից իսկ պարզ է, որ սա գիրք չէ, այլ առանձնատիպ է «Սիրոն»ում տպուած հետեւեալ յօդուածի. «Քիւրտեան Յարութիւն, Դսեղի կամ Համազասպեան Մամիկոնյաններու տունը. - Սիրոն, 1970, Ա-Բ., էջ 50-64, Գ-Դ., էջ 157-76»:

Նոյնպիսին է նաեւ «759. *Եզնիկի բնագրային սրբագրութիւններ /Նուիրատու Մարտիրոս Մինասեան. - Տպ. Սրբոց Յակովբեանց, 1971: / Սիրոն 1971, թ. 11-12, 1972 թ. 9-10» (էջ 124), որ առանձնատիպ է «Սիրոն»ի հետեւեալ յօդուածի. «Մինասեան Մարտիրոս, Եզնիկի բնագրային սրբագրութիւններ. - Սիրոն, 1971, ԺԱ-ԺԲ., էջ 437-448», որ Երուսաղէմի «Կիւլպէնկեան» մատենադարանին նուիրել է հեղինակը՝ Մարտիրոս Մինասեանը³³:

Յօդուածի առանձնատիպ է նաեւ «834. Անասեան Յակոբ. Ստեփանոս Սալմաստեցի: [Հատուածներ նոր ուսումնասիրութիւնից]. - Տպ. Սրբոց Յակովբեանց, 1981. - 24 էջ. - Ապտատպ. «Սիրոն» ամսագրից: /ՀԱԳ, ԱԿԳ» (էջ 134). այսինքն՝ տեսել է Ազգային եւ ակադեմիական գրադարաններում, իսկ յօդուածը տպուած է Սիրոն, 1980, ԺԱ-ԺԲ., էջ 311-21, 1981, Ա-Բ., էջ 38-48:

Մատենագիտութեան անթուականներից մէկն է «920. ՍԹՈՆ ՄԻՔԱՅԷԼ. Եզ-

²⁹ Գրքի լրիւ վերնագիրն է. «*Stone E. Michael*, The Testament of Levi: A First Study of the Armenian Manuscripts of the Testaments of the Twelve Patriarchs in the Convent of St. James, Jerusalem. Jerusalem, St. James Press, 1969»:

³⁰ Ի դէպ, պէտք է նկատի ունենալ, որ այս՝ հայերէն ձեւով որեւէ մէկը որեւէ գրադարանի փառատարանում այս գիրքը, բնականաբար, չի գտնի:

³¹ «*Stone E. Michael* (editor), Armenian and Biblical Studies, Supplement to Sion 1. Jerusalem, St. James Press, 1976»:

³² Մատենագիտութեան մէջ «սկզբունք» է ընդունուել՝ հեղինակների անունները գրուած են սովետական, վերնագրերը՝ հայերէնի բուն ուղղագրութիւններով. նոյն գրքի մէջ անհարկիօրէն երկու ուղղագրութիւն, այդ պատճառով էլ այս նկարագրութեան մէջ հեղինակի Յարութիւն անուան «Հ.» կրեատուրը եւ «Մամիկոնյաններու» բառն աղնատ տեսն ունեն:

³³ Իսկ «Սիրոն, 1972 թ. 9-10» միացեալ համարի 396րդ էջում սոսկ առանձնատիպի ստացման ազդն է:

րի անկանոն գրքի մասին. Երկու նոր գիւտեր. - Առանձնատիպ «Սիոն» ամսագրից / Մ» (էջ 145). գիտենք, որ վերջին «Մ»ն նշանակում է՝ կայ Մաշտոցեան Մատենադարանում: Բայց սա եւս յօդուած է տպուած «Սիոն», 1978, Ա. Գ., էջ 54-60. առաւել տարօրինակ է, որ այս նոյնը, կրկին Մատենադարանի օրինակից, նկարագրուած է նաեւ որպէս 825րդ միաւոր, միայն այս տարբերութեամբ՝ «1978. - 54-60 էջ» (էջ 133):

Այս բոլորը պէտք է արձանագրուեն «Սիոն» պարբերականի մատենագիտութեան մէջ, որ շուտով հրատարակուելու է:

Իսկ այս մէկը թիւրիմացութիւնների թիւրիմացութիւնն է. «757. ԱնթԱ-ԲեԱն ՓԱՅԼԱԿ. Գալուստ Կիւպենկեան հայկական մատենաշարի ձեռագրացուցակները. - 1971. - 6 էջ [238-244]: /Մ» (էջ 124): Կրկին Մատենադարանում տեսած առանձնատիպ է, բայց այս անգամ ո՛չ թէ Սիոն-ի, այլ Բանբեր Երեւանի համալսարանի, 1971, Հ^ա 2, էջ 238-244:

Աւանդոյթ կար՝ Մաշտոցեան Մատենադարանի աշխատակիցները եւ որոշ ընթերցողներ իրենց առանձին յօդուածների կամ յօդուածախմբերի առանձնատիպերը նուիրում էին նոյն հաստատութեան գրադարանին: Յօդուածների խմբերն այստեղ միատեղ կազմում էին եւ մի գոյքահամարի ներքոյ մուծում գրքերի շարք³⁴. առանձին յօդուածները եւս, կրկին գոյքահամարով, ընդհանուր շարքի մէջ են դրուել³⁵, բայց հասկանալի է, որ սրանք գիրք չեն, չպէտք է իբրեւ այդպիսին ընկալուեն եւ, առաւել եւս, մատենագիտական գրականութեան մէջ պէտք է արձանագրուեն սոսկ համապատասխան պարբերականների ցանկերի մէջ: Այսպիսով, մեր խնդրոյ առարկայ մատենագիտութեան մէջ առկայ թիւրիմացութիւնների զգալի մասն առաջացել է Մատենադարանի գրադարանի այդ փոքր իւրայատկութեան չիմացութեան կամ անտեսման պատճառով:

Ի վերջոյ գիրք չէ, այլեւ հրատարակութիւն չէ հետեւեալը. «785 - Չեռնագրութեան Մաշտոց: Վերամշակուած ծրագիր պատրաստուած եպս. Ժողովի յանձնախմբին կողմէ. - 1973. - 32 էջ. - մեքենագիր: / էՎԳ». Այսինքն՝ սա էջմիածնի Վեհարանի գրադարանում է եւ ժողովական քննարկումների համար արուած մեքենագրութիւն է, որ համարժէք է անտիպ՝ ձեռագիր նիւթի³⁶:

³⁴ Ունենք Ասատու Մնացականեանի, Օնիկ Եգանեանի եւ այլոց յօդուածների այդպիսի ժողովածուներ:

³⁵ Պահպանութեան առումով սրանք միշտ խնդիր են առաջացնում, երբեմն 2-3 քերթանոց լինելով, կազմելիք չեն եւ իրենց կողմի ծաւալուն գրքերի միջեւ եզմուտ-ծալծուտ են, ուստի եւ, բնականաբար, սրանք գտելու եւ այլ ձեւով ու այլ անուան ներքոյ պահպանելու վերաբերեալ մեր գրադարանավարների մտմտումները յանախակի-պարբերական են:

³⁶ Իրաւացի աւանդոյթով էջմիածնի ձեմարանի գրադարանում պահպանուտ են բոլոր տարիների շրջանաւարտների ասարտանտերի մեքենագրութիւնները (նաեւ՝ համակարգչային շարուածքների տպուածքները), եւ սրանք նոյն ձեմարանի նորանոր սերունդների համար շատ օգտակար են, բայց սրանք եւս գրքեր չեն, հրատարակութիւններ չեն: Եթէ մի օր սրանց մատենագիտութիւնը կազմելու կարիք զգացուի, սպա դա տպագիր գրքերի մատենագիտութիւն չի լինելու:

Մատենագիտութեան բոլոր միաւորները մենք չենք քննել. թերթել եւ արձանագրել ենք առաւել աչքի զարնող վրիպումները, մեր նպատակը եղել է ապագայ՝ ճշգրտուած եւ լրացուած հրատարակութեան պատրաստման անհրաժեշտութեան ցուցադրումը: Եւ համոզուած ենք, որ նոր հրատարակութիւնը պէտք է պատրաստել՝ մեր արած քննութեան սկզբունքներով ճշգրտելով նկարագրական բոլոր միաւորները, աւելին, նկարագրութիւններն անելով տիտղոսաթերթի ճշգրտութեամբ, աւելացնելով բովանդակային ծանօթութիւններ, այլալեզու գրքերի յաւելուածային ցանկ եւ անհրաժեշտ անուանացանկեր (նաեւ՝ վերնագրերի ընդհանուր, նիւթերի, այսինքն՝ գրքերի տեսակային ցանկ):

Բ. ԻՐԱՆԱՀԱՅ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Սկզբնապէս մտադիր էինք ներկայացնել-քննել միայն ժամանակագրորէն վերջին՝ 2012ին տպագրուած գրացուցակը, բայց սրա իսկ առիթով ժողովեցինք հիմնականում երջանկայիշատակ Լեւոն Մինասեանի նոյնաբնոյթ հրատարակութիւնների շարքը³⁷, ապա նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ վերջիններս Հայաստանի միայն մեծ գրադարաններում գոյութիւն ունեն մէկ-երկու օրինակով, այսինքն՝ սակաւածանօթ եւ սակաւ գործածական են, ուստի որոշեցինք վերջին գրացուցակից առաջ համառօտ ներկայացնել Լեւոն Մինասեանի կազմած մատենագիտութիւնները, որովհետեւ բոլորն իրար մօտ գնելուց յետոյ համոզուեցինք, որ այս ամէնը համադրելով արժէ ի նորոյ կազմել Իրանում լոյս տեսած հայերէն եւ հայկական գրքերի ու մամուլի կանոնաւոր եւ հնարաւոր չափով կատարեալ մատենագիտութիւնը:

Հին ու նոր մատենագիտութիւնների մէջ գրքերի առկայութիւն-բացակայութիւն չենք ստուգում, աւելի կամ պակաս, ճիշտ եւ սխալ նոյնպէս չենք փնտրում. ներկայացնում ենք այն, ինչ կայ մէկ կամ միւս աշխատութեան մէջ, վերջում համադրում ենք բոլորի թուական տուեալները, որոնց վրայ էլ հիմնում ենք մեր եզրակացութիւնը:

³⁷ Մեր ներկայ խնդրից դուրս է Լեւոն Մինասեանի կազմած՝ հետազօտական կարեւոր խնդիրների օժանդակելու նպատակ ունեցող հետեւեալ մատենագիտութիւնների ներկայացում-ֆինանսումը. 1. «Մատենագիտական ցանկ հայ գրականութեան պարսկերէն լեզուով կատարուած քարգմանութիւնների եւ ինֆնուրոյն գրուածքների, Նոր-Ջուղա, տպ. Ս. Ամենափրկիչ վանքի, 1997» (հայերէնով 11 էջ առաջաբան է, ապա՝ 78 էջ գրքերի թուարկում է արաբատառ պարսկերէնով), 2. «Մատենագիտական ցանկ Սպահանի հայոց թեմին վերաբերող հայերէն, պարսկերէն եւ անգլերէն գրքերի ու յօդածների, Նոր Ջուղա, 2007» (122 էջ):

1. ՄԻՆԱՍԵԱՆ ԼԵՒՈՆ, ՆՈՐ ԶՈՒՂԱՅԻ ՏՊԱՐԱՆՆ ՈՒ ՏՊԱԳՐԱԾ ԳՐՔԵՐԸ (1636-1972),
ՆՈՐ ԶՈՒՂԱ, 1972, 175 էջ³⁸

Սա կիսով հետազոտական շատ արժէքաւոր աշխատանք է (էջ 5-76), սակայն մեր ներկայ խնդրին վերաբերողը երկրորդ՝ մատենագիտական մասն է (էջ 79-173), որ ժամանակագրական կարգով է. կազմողն օգտուել է առկայ եւ հնարաւոր բոլոր աղբիւրներէ, տիտղոսաթերթերի փոխարէն բերել է «գրքերի խորագրերը... տպագրութեան թուականները, էջերն ու շարուածքի շափերը», «չտեսած գրքերը նշանակել» է «աստղանիշերով», չի գրել բոլոր գրքերի տպագրավայրի եւ տպարանի նոյնական՝ «Նոր Զուղա, Ս. Ամենափրկչի տպարան» անունները (էջ 79): Այս սկզբունքով նկարագրել է 1638-1972 թթ. տպագրուած 1-372 համարակալումով նոյնքան գիրք, վերջին երկուսը՝ անգլերէն (էջ 80-140), ապա՝ շարուածքային 3 եւ խմորատիպ 3 պարբերական (էջ 141-3), ի վերջոյ ներկայացրել է «Ստեփանեան» (տպագրել է «մանր գործեր՝ յայտարարութիւններ, հրաւիրագրեր...») եւ «Լազարիստ» տպարանները եւ վերջինի տպած 3 գիրք (էջ 144-5): Մատենագիտութեան լաւագոյն գործածականութիւնն ապահովում են խնամքով կազմուած ցանկերը. 1 «Գրքերի այբբենական ցանկ»՝ խորագիր, համար ըստ կարգի եւ թուական (էջ 149-168), 2. Անձնանունների (էջ 165-8), 3. Տեղանունների (էջ 169-70), 4. Նկարների (էջ 171), 5. Օգտագործուած կամ յիշուած գրականութեան (էջ 172-3): Մատենագիտութիւնը ժամանակագրական-այբբենական է, բայց ունի մի իւրայատկութիւն՝ թուարկումն ըստ խորագրերի է, հեղինակի անունը միշտ երկրորդ տեղում է:

Այսպիսով, այս գրքում նկարագրուած է 375 գիրք եւ 6 միաւոր մամուլ:

2. ՄԻՆԱՍՅԱՆ ԼԵՒՈՆ, «ԱԼԻՔ»Ն ՈՒ ԻՐ ՏՊԱԳՐԱԾ ԳՐՔԵՐԸ (ՀԻՄՆՄԱՆ 50-ԱՄԵԱԿԻ ԱՌԹԻԻ). 1931-1981, ԹԵՀՐԱՆ, ՏՊ. «ԱԼԻՔ», 1981, 90 էջ³⁹

Թէեւ սկզբում ըստ «օտար» եւ «Ալիք»ի «սեփական» տպարաններում հրատարակուածութեան դասակարգման խօսք կայ (էջ 7-9), սակայն այս գրքի կարգը եւս ժամանակագրականն է. սկսում է 1937 թուականով եւ յանգում 1981ին, ապա գրքերի խորագրերը կրկին առաջին տեղում են, հեղինակների անունները՝ երկրորդ. համարակալումը 1-307 է (էջ 11-63), ապա՝ «Օտարալեզու հրատարակութիւններ»՝ Հ^մ 1-14 (էջ 64-8), «Մամուլ»՝ Հ^մ 1-4 (էջ 68-9), 1981ի «Նոր հրատարակութիւններ»՝ Հ^մ 1-10 (էջ 70-71), ի վերջոյ՝ «Մամուլի տակ են»՝ Հ^մ 1-5 (էջ 72): Այսպիսով, ցանկել է 307+ 14+ 10+ 5= 336 գիրք եւ 4 անուն մամուլ:

Այս գիրքը եւս աւարտում է անհրաժեշտ ցանկերով՝ «Գրքերի խորագրերի այբբենական»՝ անուն, թուական, էջ (էջ 73-82), «Յատուկ անուանց» (էջ 82-

³⁸ Տե՛ս <http://bit.ly/2FDXRDG> (9 մարտի 2018 թ.):

³⁹ Տե՛ս <http://bit.ly/2fPOC27> (9 մարտի 2018 թ.):

87), ապա՝ «Վրիպակներ» (էջ 87-8), վերջում թուարկուած են «Ալիք»ի մատենաշարերը եւ նրանց ներքոյ տպագրուած գրքերի խորագրերն ու թուականները (էջ 89-90). օրինակ՝ «Մատենաշար հայ դատի»՝ «Անպատիժ մնացած ցեղասպան թուրքիան» 1974 թ., միւս շարքերն են՝ «Ալիք»ի մատենաշար», «Հանրամատչելի», «Պատանեկան» եւ «Վարանդեան»:

3. ՄԻՆԱՍԵԱՆ ԼԵՒՈՆ, «ՄՈՒԳԵՐՆ» ՏՊԱՐԱՆԸ ԵՒ ԻՐ ՏՊԱԳՐԱԾ ԳՐՔԵՐԸ. 1922-1982 (ՀԻՄՆՄԱՆ 60-ԱՄԵԱԿԻ ԱՌԹԻԻ), ՆՈՐ ԶՈՒՂԱ, ՏՊ. Ս. ԱՄԵՆԱՓՐԿԻԶ ՎԱՆՔԻ, 1984, 129 էջ⁴⁰

Տպարանի պատմութեան համառօտ ակնարկից (էջ 4-20) եւ Իրանի հայկական տպարանների թուարկումից (Թւարիզ՝ 4, Թեհրան՝ 22 եւ Նոր Զուղա՝ 3. ընդամենը՝ 29 տպարան) յետոյ, նոյն՝ մեզ արդէն ծանօթ ժամանակագրական-այբբենական, վերնագիր-հեղինակ կարգով ցանկել է 1922-1982 թթ. տպագրուած հայերէն Հ^մ 1-332 համարակալած գրքերը (էջ 21-87), ապա «անթուակիր»՝ 1-8 (էջ 87-8), «անգլերէն»՝ 1-3 (էջ 88-9), «ռուսերէն»՝ 1-5 (էջ 89), «պարսկերէն»՝ 1-5 եւ 1-18 (էջ 90-91), վերջում՝ «Յանկ տպագրուած մամուլի»՝ «Մողերն»ում տպուած 11 պարբերականի անուանացանկ (էջ 92): Որպէս «Յանկուած» դրուած է «Համառօտ ցանկ իրանահայ պարբերական մամուլի 1894-1984»՝ կարճ նախաբանից (էջ 95-7) յետոյ, հնգասիւն (Հ^մ, Մամուլ՝ անուն, Տպագրութեան վայր, Բնոյթ, Հրատարակութեան թուական) աղիւսակով ներկայացրել է 66 անուն շարուածքային եւ 51 անուն «Մեքենագիր, բազմացուած, խմորատիպ եւ ձեռագիր», ընդամենը՝ 117 պարբերական (էջ 99-105), ապա «Օգտագործուած գրականութիւն» (էջ 107-8 11 միւսեր), այբբենական «Յանկ տպագրուած գրքերի խորագրերի» (էջ 109-122), «Յանկ յատուկ անունների» (էջ 123-8):

Այսպիսով, այս՝ «Մողերն»ի մատենագիտութեան մէջ նկարագրուած է 332+ 8+ 3+ 5+ 5+ 18 = 371 գիրք եւ Իրանում հրատարակուած հայկական 117 անուն պարբերական:

4. ՄԻՆԱՍԵԱՆ ԼԵՒՈՆ, ԻՐԱՆԱՀԱՅ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼԸ. ՀԱՅ ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՄՈՒԼԻ «ԱԶԳԱՐԱՐ»-Ի 200 (1794-1994) ԵՒ ԻՐԱՆԱՀԱՅ ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՄՈՒԼԻ «ՇԱԽԻՂ»-Ի 100 ԱՄԵԱԿԻ (1894-1994) ԱՌԹԻԻ, ՆՈՐ ԶՈՒՂԱ, ՏՊ. Ս. ԱՄԵՆԱՓՐԿԻԶ ՎԱՆՔԻ, 1994, 104 էջ⁴¹

Նախաբանային-հետազօտական մասից յետոյ այբբենական կարգով նկարագրել է Ա. «Մամուլի մատենագիտական ցանկ» ենթախորագրով եւ 1-75

⁴⁰ Տե՛ս <http://bit.ly/2p7FIbf> (9 մարտի 2018 թ.):

⁴¹ Տե՛ս <http://bit.ly/2FwzQmi> (9 մարտի 2018 թ.):

համարներով նոյնքան շարուածքային-տպագիր պարբերական (էջ 37-64), Բ. «Մեքենագիր բազմացուած եւ ձեռագիր մամուլ»՝ 1-78 համարներով նոյնքան անուն (էջ 64-78), Գ. «Հայերի կողմից օտար լեզուով լոյս ընծայուած մամուլ»՝ 4 միաւոր (էջ 78-79):

Յաջորդում են ցանկերը. նախ՝ անուն, վայր, տարիներ, գրքի էջ սիւնակներով այբբենական երեք ցանկ՝ 1. «Տպագիր մամուլի» (էջ 80-82), 2. «Մեքենագիր եւ ձեռագիր մամուլի» (էջ 82-85), 3. «Օտար լեզուով հայ մամուլի» (էջ 85):

Յետոյ՝ անուն, վայր, թուականներ սիւնակներով ժամանակագրական երկու ցանկ՝ 1. «Տպագիր մամուլի» (էջ 85-88), 2. «Մեքենագիր եւ ձեռագիր մամուլի» (էջ 88-90): Ապա՝ «Տպագիր մամուլը ըստ տպագրութեան վայրերի», որոնք են. Թաւրիզ՝ 16 միաւոր, Թեհրան՝ 56 միաւոր, եւ նոր Զուլա՝ 3 միաւոր (էջ 91-92), յետոյ, նոյն կերպ՝ «Ձեռագիր եւ մեքենագիր մամուլը ըստ տպագրութեան վայրերի», որոնք են. Աբադան՝ 3 միաւոր, Թեհրան՝ 32 միաւոր, Թաւրիզ՝ 24 միաւոր, նոր Զուլա՝ 10 միաւոր (էջ 92-93), «Այլ վայրեր» բնորոշումով Մարաղայում 2 միաւոր եւ մէկական միաւոր՝ Ահուագ, Ղարղուն գիւղ, Շահինշահ, Շիրագ, Ռաշտ, Քերմանշահ (էջ 94):

Վերջում ունի. «Տպարանների ցանկ»՝ 33 անուն (էջ 94-95), «Անձնանունների ցանկ» (էջ 96-101), «Պարսկերէն գրականութիւն» (էջ 101), «Գրականութեան ցանկ. հայերէն» (էջ 102-103):

Այսպիսով, նկարագրել է ընդհանուր հաշուով 157 պարբերական, այլեւ օժանդակ ցանկերով լիովին դիւրութեամբ գործածելի է դարձրել մատենագիտութիւնը:

5. ՄԻՆԱՍԵԱՆ ԼԵՒՈՆ, ՀԱՅ ՏՊԱԳԻՐ ԳԻՐՔԸ ԻՐԱՆՈՒՄ 1638-2000, ՆՈՐ ԶՈՒՂԱ, 2001, 224 էջ⁴²

Նախ նկատենք, որ այս գրքում հեղինակի նախորդ երեք՝ Նոր Զուլայի, Ալիքի եւ Մոզերն տպարանների գրացանկերի գրքերը կրկնուած չեն, այսինքն՝ այստեղ նկարագրուած են նախորդների մէջ վրիպածները եւ լրացումները՝ յաջորդած կամ նոր հրատարակութիւնները:

Ներկայացուած է նախ վրիպմամբ 1972 թ. գրքում բացակայ՝ Հ^մ 1-23, ապա՝ դրանից յետոյ նոր Զուլայի վանքի տպարանի հրատարակած Հ^մ 24-155 (էջ 13-39), յետոյ՝ «Լազարիստ» տպարանի 1 եւ Սպահանի «Դագ» տպարանի 1-13 (էջ 39-41), վերջում՝ «Սպահան-Նոր Զուլայի անորոշ տպարաններում տպագրուած գրքեր»՝ Հ^մ 1-6 (էջ 42): Այսպիսով, նկարագրուած է 175 գիրք, որ աւելացնում ենք 1972 թ. տպուած գրքի 375 թուին եւ ստանում առ 2000 թուականը նոր Զուլայում տպուած 550 գիրք եւ 6 միաւոր մամուլ:

⁴² Տե՛ս <http://bit.ly/2tMOro8> (9 մարտի 2018 թ.):

Յաջորդում են Թաւրիզի վեց տարբեր տպարանների 1889-1988 թթ. լոյս բնծայած գրքերը՝ 2, 64, 7, 1, 1, 9, վիմատիպ 2 եւ «Տպարանն անորոշ» 1, ընդամենը՝ 87 գիրք (էջ 43-58):

Երրորդը «Ալիք»ի տպարանին նուիրուած գրքում «տեղ չգտած եւ նոր տպագրուած» գրքերն են՝ Հ^ն 1-109 (էջ 64-80), ապա՝ նոյն «Ալիք»ի տպարանում 2000 թ. տպուած «Կրօնական մատենաշար»ի 1-14 գրքոյկները (էջ 81-2) եւ 1-9 «Աւետարանական գրքոյկներ (ներկելու համար)» (էջ 82): Այս ամէնը՝ 109+14+9=132, աւելացնում ենք 1981ին տպուած գրքի 336 թուին եւ ստանում «Ալիք»ի տպարանի լոյսընծայած 468 գիրք եւ 4 անուն մամուլ:

Յետոյ ըստ Թեհրանի հայկական 14 եւ պարսկական 31 տպարանների⁴³ նկարագրել է ընդամենը 571 գիրք (էջ 82-169):

Հետեւում են «Անձնանունների ցանկ» (էջ 170-187), «Նորագրերի ցանկ» (էջ 188-212), «Վերջաբան» (էջ 213-4), «Ստագործուած գրականութիւն» (էջ 215-6), «Համառօտագրութիւններ» (էջ 217), «Բովանդակութիւն» (էջ 218-20), որից դուրս գրքին նուիրուած՝ մատենագիտութեանս կազմող Լեւոն Մինասեանի հեղինակած 3 չափածոյ (էջ 221-4)⁴⁴:

Հանրագումարի բերենք. Լեւոն Մինասեանի մատենագիտութիւնների մէջ նկարագրուած են՝

ա. առ 2000 թուականը նոր Զուղայում տպուած 550 գիրք եւ 6 միաւոր մամուլ.

բ. «Ալիք»ի տպարանի 468 գիրք եւ 4 անուն մամուլ.

գ. «Մողերն» եւ Թեհրանի մնացեալ տպարանների 942 գիրք եւ 117 անուն պարբերական.

դ. Թաւրիզի տպարանների 87 գիրք:

Այսպիսով, ըստ Լեւոն Մինասեանի աշխատութիւնների. նոր Զուղայի՝ 550, «Ալիք»ի՝ 468, Թեհրանի եւ «Մողերն»ի՝ 942, Թաւրիզի՝ 87. բոլորը միասին Իրանի տարածքում 1638-2000 թթ. տպագրուած 2047 գիրք եւ 157 միաւոր պարբերական:

⁴³ Տպարանների անուններն այստեղ թուարկելն անիմաստ է, սակայն արժէ հատ առ հատ պատկերել նրանց տպած գրքերի քանակները՝ 20, 6, 5, 3, 5, 19 («Մողերն» էջ 88-90), 163 («Նայիրի» էջ 91-114), 3, 16, 7, 23, 113 («Ֆարաբի» էջ 122-40), 1, 1, 7, 2, 3, 3, 1, 12, 1, 2, 1, 17, 1, 2, 2, 2, 1, 5, 1, 1, 2, 1, 1, 5, 6, 2, 3, 1, 1, 1, 15, 3, 1, 1, 9, 42, 2, 5 գիրք (էջ 82-168), ապա՝ «չտեսած» 21 գիրք (էջ 169):

⁴⁴ Բերում ենք միայն մէկի մի քառատողը. «Գիրքն էլ մի զաւակն է մարդու, / Բայց ո՛չ ուրացող, այլ թէ հարազատ, / Ո՛չ թէ անատակ ու վիշտը հոգու, / Այլ իր հոգին դարձնող հպարտ» (էջ 221):

6. ԱՂԱՅԵԱՆ ԱՐՇԱՒՈՅՄ, ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ ԲԱԳՐԱՏ, ՀԱՅ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԻՐԱՆՈՒՄ.

1638-2011, ՎԵՐԱՎԱՋՄՈՂ ԽՄԲԱԳԻՐՆԵՐ՝ ՍԵՊՈՒՉ ԱՐՔ. ՍԱՐԳՍԵԱՆ,

ԴՈԿ. ԱՆԳՐԱՆԻԿ ՍԻՄՈՆԵԱՆ, ԹԵՀՐԱՆ, 2012, 255 էջ⁴⁵

Այս գիրքը խմբական աշխատանքի արդիւնք է, որի հետեւանքով եւ ունի հեղինակային եօթ կտոր շարագրանք⁴⁶, բայց գործի ստեղծման սոսկ որոշ հանգամանքներ ներկայացուած են միայն «Դոկտ. Ա. Սիմոնեան» ստորագրուած «Երկու խօսք»ում (էջ 13-15), իսկ սրա համառոտութիւնը հետեւեալն է. անանուն աջակիցների օժանդակութեամբ գեղանկարիչ Արշալոյս Աղայեանը եւ աշխարհագրական գիտ. թեկնածու Բագրատ Տէրտէրեանը Երեւանում նիւթերը ժողովել են, ապա յանձնել «Թեհրանի հայոց թեմի թեմակալ առաջնորդ Տ. Սեպուհ արք. Սարգսեանին», նա էլ «նիւթը տրամադրել է» լեզուաբան «դոկտ. Անդրանիկ Սիմոնեան»ին, միաժամանակ «Սրբազան Հօր միջոցով նամակներ են յղուել իրանահայ միութիւններին, մշակութային, ազգային եւ հրատարակչական կենտրոններին, անհատ անձանց, որից յետոյ նամակների հասցէատէրերի կողմից առաջնորդարան են ուղարկուել մեծ քանակութեամբ հրատարակուած գրքերի ցուցակներ եւ տուեալներ մինչեւ 2011 թ. ներառեալ»: Ա. Սիմոնեանը «անհրաժեշտ բոլոր փոփոխութիւնները որոշել եւ կատարել» է «Սրբազան Հօր հետ համախորհուրդ»: Արել է նախ հետեւեալը. սկզբնապէս իսկ նիւթի կարգով կամ առարկայական սկզբունքով կազմուած «գրքի նախնական ցուցակից դուրս ենք դրել՝ «Օտարալեզու հրատարակութիւնները» եւ «Իրանահայութեան մասին գրքերը» գլուխները⁴⁷, ապա տարբեր բաժինների մէջ վերադասաւորում-վերախմբաւորումներ է արել, բայց ինչ որ բաներ երեւի արած չլինելու համար կարծես նաեւ ափսոսում եւ ասում է. «Դասագրքերի» բաժնում կարող էին ամփոփ ներկայացուել հարկի կամ անհարկի կրկնութիւնները եւ այլն»: Այսուհանդերձ, արձանագրել է, որ «Բոլոր նրանց, ովքեր քննախոյզ հայեացքով են նայելու, պէտք է յիշեցնենք, որ սա առաջին անգամ է իրանահայոց պատմութեան մէջ, երբ նուիրեալ անձինք ձեռնամուխ են լինում համայնքի հրատարակութիւնների ամբողջական ցուցակ կազմելու գործին»:

⁴⁵ Տե՛ս <http://bit.ly/2GoYx1e> (9 մարտի 2018 թ.):

⁴⁶ 1. «Ասփ սիրոյ, նուիրումի եւ գրքի պաշտամունքի». ստորագրուած՝ «Դոկտ. Անդրանիկ Սիմոնեան» (էջ 9-12), 2. «Երկու խօսք»՝ Դոկտ. Ա. Սիմոնեան (էջ 13-15), 3. «Հայ գիրքը՝ աղբիւր ինքնահանապան»՝ Սեպուհ արք. Սարգսեան (էջ 16-33), 4. «Արշալոյս Աղայեան» (կենսագրական. էջ 35-36), 5. «Բագրատ Տէրտէրեան» (կենսագրական. էջ 37), 6. «Նախաբան» Բագրատ Տէրտէրեան (էջ 38-43), 7. «Վերջաբանի փոխաւէն»՝ Արշալոյս Աղայեան (էջ 253-4): Կայ նաեւ ինը մարդոց կազմուած «խմբագրական խորհուրդ»ի ցանկ (էջ 34), առաջին երկուսը Բ. Տէրտէրեանը եւ Ա. Աղայեանն են, մնացեալ եօթի արածի ինչ լինելը յայտնի չէ:

⁴⁷ Շատ կարեւոր այդ բաժիններն ամտեղի են յապաւել. ճիշտ է՝ դրանք «իրանահայ գիրք» հասկացութիւնից դուրս են, սակայն կարելի էր պահել որպէս յատկառոտներ:

Անշուշտ, Լեւոն Մինասեանի վերը ներկայացուած վաստակի պատկերի հէնքի վրայ այս յայտարարութիւնն այնքան էլ արդար եւ իրաւացի չի երեւում, բայց առաւել էականն այն է, որ այս մատենագիտութիւնը, մեծապէս սնուած լինելով նոյն Մինասեանի գործերից, որոնցից էլ նոյնաբար առնուած են շատ գրքերի նկարագրութիւններ, կազմուած է բաւական անյաշող ընտրուած՝ առարկայական եղանակով եւ տպագրուած է բացարձակապէս առանց որեւէ, անգամ առատօրէն կիրառուած համառօտագրութիւնների ցանկի: Իսկ սա նշանակում է, որ մատենագիտութեան մէջ որեւէ հեղինակի որեւէ գիրք փնտրելը շատ դժուար է, գտնելն էլ յաճախ անհնար, կամ գտնելու համար պէտք է կարդալ ամբողջ գիրքը⁴⁸:

Նկարագրութեան կարգ-սկզբունքի⁴⁹ մասին պատկերացում տալու համար նոյնութեամբ բերենք «Դասագրքեր» բաժնի «Թարգմանութիւններ» ենթաբաժնի առաջին միաւորը.

«246- ՀԱՄԱՌՈՏ ՊԱՏՄՈՒԹԻԻՆ Ս. ԳՐՈՅ Ի ՊԷՏՍ ԴՊՐՈՅԱՅ - / Ա. Մ. Գարագաշեան, / Թարգմ. Աւետիք Կ. Մ. Զորարեանց, / հրատ. արդեամբ Բիւսիոյ հայոց, տպ. Ս. Ամփ. վանքի, Ն. Զ., 1879 թ., էջ՝ 86, շար. 13. 2x7. 7 սմ.»⁵⁰ (էջ 116):

Նկարագրական միաւոր-պարբերութիւնների մէջ երբեմն կան փակագծուած ծանօթագրութիւններ. օրինակ՝ «15- ՆՈՐ ԶՈՒՂԱՅԻ ԳԵՂԱՆԿԱՐՉՈՒԹԻԻՆԸ 17-18-ՐԴ ԴԱՐՆԵՐ (Երկլեզու՝ հայերէն-պարսկերէն) - Մանիա Ղազարեան, Թեհրան, (տպարանն անորոշ), 1985 թ., էջ՝ 160» (էջ 45):

Իսկ արուած դասակարգման մասին առարկայական պատկերացում տալու համար մատենագիտութեան բաժինները թուարկում ենք գրքի էջահամարներով եւ նկարագրուած գրքերի քանակներով հանդերձ.

1. Արուեստ, ճարտարապետութիւն. էջ 44-46 = 31 միաւոր գիրք.
2. Բառարաններ. էջ 47-48 = 20 միաւոր.

⁴⁸ Դեռ լաւ է, որ Աշխարհ Աղայեանը յարգեց մեր խնդրանքը եւ գրքի համակարգչային տարբերակը, որի մէջ փնտրել հնարաւոր է, տրամադրեց առցանց գործածութեան. տե՛ս <http://bit.ly/2n8qJvE> (9 մարտի 2018 թ.):

⁴⁹ Նկարագրութիւններ միշտ միօրինակ չեն. կան նաեւ երեք ունեցած սկզբնաղբիւրից բխող անկանոնութիւններ, օրինակ՝ էջաֆանակներ եւ գրադաշտի չափերը շատ յաճախ նշուած չեն: Անսովոր եւ դժուարընկալելի է էջաֆանակ նշելու՝ «էջ՝ 86» ձեւը, որովհետեւ սովորական-դիւրընկալելին է «86 էջ»:

⁵⁰ Ճիշտ նոյն նկարագրութիւնը տե՛ս նաեւ Լ. Մինասեան, *Նոր Զուղայի տպարանն ու տպագրած գրքերը (1636-1972)*, Նոր Զուղա, 1972, էջ 83. այստեղ երկու տարբերութիւն կայ. 1. «Ա. Մ. Գարագաշեան» անունից առաջ Լ. Մինասեանն ունի «Հեղինակ» բառը, 2. նկարագրութիւնն այս գրացուցակում մի պարբերութեամբ է Մինասեանի ցանկում՝ 4. Համապատասխան տեղերում թե՛ր / ենք դրել: Ի դէպ, ամբողջութեամբ զլխատաւերով գրուած խորագրերը դժուարընթանելի են, տարբեր տառատեսակով յատկանշելն աւելի ճիշտ կլինէ: Գործածուած է նաեւ այսպիսի հնար՝ «(?)» (էջ 55 եւս), աւելի ճիշտը համարում ենք հայկական պարոյկը՝ «(?)»:

3. Բժշկութիւն. էջ 49-50 = 21 միաւոր.
  4. Գեղարուեստական գրականութիւն. էջ 52-92 = 506 միաւոր.
  5. Դասագրքեր. էջ 49-50 93-116 = 248 միաւոր.
  6. Երգ-երաժշտութիւն. էջ 49-50 117-121 = 49 միաւոր.
  7. Իմացաբանութիւն. էջ 122-129 = 71 միաւոր.
  8. Իրաւունքի հարցեր. էջ 130-132 = 20 միաւոր.
  9. Կանոնագրքեր. էջ 133-140 = 77 միաւոր.
  10. Կրօնական-եկեղեցական. էջ 141-160 = 191 միաւոր.
  11. Հրապարակախօսութիւն. էջ 161-176 = 169 միաւոր.
  12. Մանկական. էջ 177-188+ 188բգ. = 143 միաւոր.
  13. Յուշեր, կենսագրութիւններ. էջ 189-198 = 99 միաւոր.
  14. Յոբելեանական հրատարակութիւններ. էջ 199-203 = 42 միաւոր.
  15. Պատմութիւն. էջ 204-218 = 158 միաւոր⁵¹.
  16. Պարբերական մամուլ. էջ 219-223 = $1+81+21+6 = 109$ միաւոր. էջ 224-6, «Մեքենագիր բազմացուած, խմորատիպ եւ ձեռագիր մամուլ» - $26+11+8+6 = 51$ միաւոր, ընդամէնը՝ 160.
  17. Տեղեկագրեր, ուղեցոյցներ, զեկուցագրեր. էջ 227-246 = 171.
  18. Տպարաններ. էջ 247-252 = 20 հայկական եւ 47 պարսկական, «նաեւ մի շարք այլ տպարաններ».
  19. Օրացոյցներ. էջ 250-252 = 18 միաւոր⁵²:
- Նախ՝ «Տպարաններ»ը (18դդ) մատենագիտութեան բաժին համարել շարժէր, ճիշտ կլինէր օժանդակ ցանկի տեսքով վերջում ներկայացնելը, իսկ պարբերական մամուլն արժէր թուարկել վերջում, գրքերի շարքերից յետոյ եւ առանձին:
- Միւսը՝ այս մատենագիտութեան մէջ նկարագրուած է 2034 միաւոր գիրք եւ 160 անուն պարբերական, իսկ Լ. Մինասեանի հինգ գրքում միասին 2047 գիրք եւ 157 պարբերական: Տարօրինակ է, որ սրա եւ Լ. Մինասեանի վերջին՝ 2001 թ. տպուած մատենագիտութեան միջեւ 11 տարի կայ, բայց նկարագրութիւնների քանակը գրեթէ նոյնն է: Գուցէ Մինասեանի գրքերի քանակի, թէկուզ փոքր՝ ընդամէնը 13 միաւոր, աւելի լինելը բացատրուի նրանով, որ 2012ի գրացանկի մէջ նկարագրուել է օրացոյցների մեծ մասի միայն մէկ տարին, որ լրացուել է «(եւ այլ տարիներ)» բացատրութեամբ, օրինակ՝ «6- «ԻՐԱՆ» ՕՐԱ-

⁵¹ Պատահմամբ նկատուած մի սխալի ուղղում՝ «149- ՀԱՅ ՏՊԱԳԻՐ ԳԻՐՔԸ 1512-1920 ԹԹ., Նոր Զուլա, 2008 թ.» (էջ 218). սրա փոխարէն պէտք է լինէր՝ «Մինասեան Լ. Գ., Հայ տպագիր գիրքը 1512-1920 թթ. (գրախօսականներ), Նոր Զուլա, 2010, 76 էջ»:

⁵² Բացի 1-2, 12, 14, 16, 18 եւ 19 բաժիններից, միաներն աւարտում են «Թարգմանութիւններ» ենթաբաժնով, այսինքն՝ թարգմանական երկերի հրատարակութիւնները նկարագրուած են բաժինների վերջում:

3033 1939 թ. (գրպանի) - Կազմեց եւ հրատարակեց՝ Մ. Մկրտչեան, տպ. «Մոդեռն», Թհր., 1938 թ. (եւ այլ տարիներ), էջ՝ 112, շար. 6X10 սմ.» (էջ 250):

Հիմա համառօտ բացատրենք առարկայական սկզբունքի ներկայ դէպքում անյարմար լինելը. նախ՝ գրականութեան որեւէ տեսակ-բաժին սահմանելն ու նրա անունը որոշելը խիստ պայմանական-յարաբերական է, ապա՝ կան գրքեր, որոնք վերաբերում են մէկից աւելի ասպարէզների, ուստի եւ այդպիսիք արժէ ներկայացնել մի քանի բաժնում, մինչդեռ այսպիսի գրացուցակների մէջ նկարագրութիւնները կրկնել չի կարելի: Ուրեմն, նկարագրուած գրականութեան տեսակային պատկեր ցուցադրելու համար աւելի ճիշտ կլինէր վերջում զետեղել «Առարկայական» (ըստ պարունակած նիւթի տեսակի) օժանդակ մի ցանկ, որի մէջ որեւէ նկարագրական միաւորի մի քանի տեղ յիշատակուած լինելը բացարձակ անյարմար չէր լինի:

Բացատրենք նաեւ օրինակով. Լ. Մինասեանի՝ վերը 1-5 համարներով ներկայացուած բոլոր գրքերը վերաբերում են մէկ՝ «Մատենագիտութիւն» ասպարէզ-տեսակին, որն ըստ գրադարանային «Համընդհանուր տասնորդական դասակարգման» (UDC) ցանկերի վերաբերում է առաջին (զրո) բաժնին, այսինքն՝ ըստ տեսակի դասակարգելու դէպքում մատենագիտական գրականութիւնը պէտք էր ներկայացնել սկզբում՝ մի բաժնում: Իսկ այստեղ հետեւեալ պատկերն է. 1ին գիրքը («Նոր Ջուղայի տպարան...») 15րդ՝ «Պատմութիւն» բաժնում է (էջ 212, Հ^{ւր} 85), 2րդը («Ալիք»ը...) 14րդ՝ «Յոբելեանական հրատարակութիւններ» շարքում է (էջ 202, Հ^{ւր} 29)⁵³, իսկ 3-5րդ գրքերը 17րդ՝ «Տեղեկագրեր, ուղեցուցիչներ, զեկուցագրեր» մասում են (էջ 244, Հ^{ւր} 150, 157, 161):

Ամփոփենք. ներկայ կացութիւնը թելադրում է, որ իրանահայ գրքի եւ մամուլի ամբողջական մատենագիտութիւնը պէտք է վերակազմել՝ այստեղ ներկայացուած վեց մատենագիտութիւնների տուեալները համադրելով, աւելացնելով նաեւ 2011ից յետոյ տպագրուած նիւթը, միշտ ձգտելով անձնապէս տեսնել նկարագրուած բոլոր միաւորները, ըստ հարկի նաեւ ծանօթագրելով ամէն անհրաժեշտը: Իսկ կառուցուածքի նախընտրելի եղանակը պէտք է լինի աւանդականը՝ հայ գրքի ընդհանրական մատենագիտութեան համար որդեգրուած ժամանակագրական-այբբենական սկզբունքը, լինելիք նոր հատորը պէտք է նաեւ օժտել անհրաժեշտ դիտուելիք բոլոր ցանկերով՝ անձնանունների, տեղանունների, խորագրերի, տպագրավայրերի, տպարանների, համառօտագրութիւնների եւ այլն⁵⁴:

⁵³ Այս գիրքն այստեղ ներկայացուած է մեր պատկերածի նման՝ որպէս 90 էջանոց, նոյն գիրքը 17րդ՝ «Տեղեկագրեր, ուղեցուցիչներ, զեկուցագրեր» բաժնում (էջ 243, Հ^{ւր} 147) կրկնուած է որպէս 72 էջանոց. երեւի ձեռնմտերին եղել է նաեւ ցանկեր չունեցող մի տարբերակ:

⁵⁴ Կարեւոր մի նկատում. ով էլ պատրաստելու լինի, ժամանակագրական-այբբենական եւ ամբողջական այդ մատենագիտութիւնն արժէ ձօնել ֆաներորդ դարի իրանահայ բազմա-

Գ. ԼԻՒԱՆԱՆԱՀԱՅ ԳԻՐՔԸ 1894-2012. ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՑԱՆԿ, ԱՇԽԱՍԱՍԻՐԵՑԻՆ ԱՆԳՐԱՆԻԿ ՏԱԳԵՍԵԱՆ ԵՒ ԱՐՄՔՆ ԻՐԻՆԷՇԼԵԱՆ, ՊԷՅՐՈՒԹ, 2013, 440 էջ⁵⁵

Անցեալ դարի առանձնապէս երկրորդ կէսին հայկական սփիւռքում հայերէն տպագիր գրքի արտադրութեան ամէնաարդիւնաշատ կենտրոնը երեւի Բէյրութն էր (Լիբանան). այս տեսանկիւնից լիբանանահայ տպագիր գրքի մատենագիտութիւնը քսաներորդ դարի մեր գրական մշակոյթի պատմութիւնը լաւ ուսումնասիրելու կարեւոր հիմքերից եւ ազդակներից մէկն է: Ուստի եւ Անդրանիկ Տագէսեանի եւ Արմէն Իւրնէշլեանի արած այս աշխատանքն արժանի է միայն դրուատիքի եւ շնորհակալութեան:

Այս գրքի մասին շատ ասելիք չունենք, որովհետեւ Վարդան Մատթէոսեանն արդէն տպագրել է բաւական հանգամանալի մի քննութիւն⁵⁶. աւելին իմանալու ցանկութիւն ունեցող ընթերցողին առաջարկում ենք կարդալ այն, ապա յայտնում ենք, որ մեր նպատակն այս մատենագիտութեան մասին ընդհանուր պատկերացում տալն է: Նախ հպանցիկ նկատենք, որ այս գրացուցակում մենք հաշուել ենք նկարագրական 6279 միւտր, իսկ Վ. Մատթէոսեանը գրել է, որ «ցուցակը կ'ընդգրկէ 6700 հատոր» եւ աւելացրել, թէ իր լրացումները, «զորս չենք յաւակնիր [համարելու] լիակատար ու համապարփակ – համարօք են, մօտաւորապէս, անոր ծաւալին 5 առ հարիւրին»⁵⁷, պարզ թուաբանութեամբ այս 5 տոկոսը 335 միւտր է, որով եւ նկարագրութիւնների ընդհանուր թիւը պէտք է լինի 7000ից աւելի, բայց թւում է՝ պակասների քանակը շատ աւելին պէտք է լինի, որովհետեւ կազմողներն առաջնորդուել են հայկական ոչ թէ մեծ եւ բազմաքանակ գրադարանների ունեցածով, այլ Բէյրութի՝ համեմատաբար փոքր գրադարաններով, աւելին՝ սահմանուած ժամանակին հասցնել կարողանալու համար ոչ թէ նկարագրել են բուն գրքերը, այլ վերարտադրել են գրադարանների քարտերը:

Աւելի ուշ մատենագիտութեան կազմողներից մէկը՝ Անդրանիկ Տագէսեանը լրացրել է նոյն մատենագիտութիւնը⁵⁸. «Ստորեւ շուրջ 235 անուն յաջորդող ցանկ մը, որ կու գայ նուազեցնելու հատորին թերին: Կ'ակնկալենք տակաւին, որ հատորը ունենայ այլեւայլ մատենագիտական յաւելումներ եւ սրբագրում-

---

բեղում եւ արդիւնաշատ մտատրական Լետն Մինասեանի յիշատակին. ծնուել է 1920 թուականի յունիսի 8ին, Իրանի Սպահանի մահանգի Փերիա գաւառի Վերին Խոյզան գիւղում, վախճանուել է 2012 թուականի դեկտեմբերի 31ին, Նոր Զուլայում. հեղինակ է հայերէն 90 եւ աւելի քան 30 պարսկերէն ու մի քանի անգլերէն գրքերի, հայկական մամուլում ցրուած հարիւրաւոր յօդուածների:

⁵⁵ Տե՛ս <http://bit.ly/2FwaIVG> (9 մարտի 218 թ.):

⁵⁶ Տե՛ս Հայկազեան հայագիտական հանդէս, հ. ԼԳ., Պէյրութ, 2014, էջ 577-593:

⁵⁷ Նոյն տեղում, էջ 590:

⁵⁸ Անդրանիկ Տագէսեան, «Յաւելումներ Լիբանանահայ գիրքը. մատենագիտական ցանկ. 1894-2012 հ. ին», Հայկազեան հայագիտական հանդէս, հ. ԼԳ., Պէյրութ, 2017, էջ 635-650:

ներ եւ»⁵⁹: Այնուհետեւ համարակալումով եւ առանց որեւէ յստակ (այբբենական կամ ժամանակագրական) սկզբունքի թուարկուած է հատորի մէջ շարտայայտուած մատենագիտական «շուրջ 235», աւելի ճշգրիտ՝ 233 միաւոր, որոնցից վեցը «Հատորին մէջ թերի նշուած ըլլալուն, այստեղ ամբողջացուած կը ներկայացնենք»⁶⁰, այսինքն՝ յաւելումների իրական քանակը 228 է:

Գրացուցակը կազմել են այբբենական կարգով ըստ նոր ժամանակի հեղինակների ազգանուն-անունների, դասական մատենագիրների անուն-մականունների եւ անհեղինակ գրքերի խորագրերի սկզբնաբառերի. «չանացած ենք տալ հեղինակին անուն-մականունը, գիրքին անունը, տիպը, խմբագիրին, կազմողին, թարգմանիչին եւն. անուն(ներ)ը, հրատարակիչը, մատենաշարը, տպագրութեան վայրը եւ թուականը, տպարան-տպագրիչը, էջաքանակը, պատկերազարդ եւ/կամ քարտէս ունենալը» (էջ 6):

Թէկուզ այս տուեալները միշտ չկան, նկարագրութիւններն էլ միշտ չեն միօրինակ եւ բաւարարող⁶¹, բայց որպէս առաջին անգամի գործ արժանի է դրուատիքի եւ իրաւացի ցանկութեան, որ անպայման շուտով ունենայ երկրորդ՝ բարեփոխուած եւ լրացուած տարբերակ, որովհետեւ կազմողների իսկ իրաւացի գնահատմամբ «Այս հատորը ընդհանուր, շօշափելի պատկերացումը կու տայ լիբանանահայ գրատպութեան աւելի քան մէկ դարու հոլովոյթին: Ան ունի շաբաթագիտական արժէք եւ կրնայ ատաղձ հանդիսանալ լիբանանահայ գիրքի, տպագրութեան եւ անոնց պատմութեան ուսումնասիրութեան: Անիկա կրնայ սկզբնաղբիւր հանդիսանալ լիբանանահայ թերթիներու, մատենաշարերու, մանկական գիրքերու, եղեռնապատումին, դասագիրքերու, հրատարակչականներու եւ այլ կալուածներու ուսումնասիրութեան» (էջ 5):

Առանձին՝ մի այլ անելիք պէտք է համարել ցանկագրումը այստեղ անտեսուած հետեւեալներին՝ «պարբերական մամուլը՝ օրաթերթեր, ամսագրեր եւ անոնց տարեկան բացառիկները, դպրոցական տարեգիրքեր, եկեղեցական կամ միութենական թուոյցիկներ, օրացոյցներ, ձեռնարկներու յայտագիրեր, լրատուներ եւ նման բնոյթի հրատարակութիւններ» (էջ 6):

«Այբբենական յաջորդականութիւնը կատարուած է համակարգչային

⁵⁹ Նոյն տեղում, էջ 635:

⁶⁰ Նոյն տեղում, էջ 650:

⁶¹ Սա էլ բացատրուած է այսպէս. «Այլ տառատեսակով կը տրուին այն գիրքերը, որոնք կարիք ունին որոշակի լրացումի» (էջ 6): Կայ, օրինակ, այսպիսին. «Դաւիթ Մարգարէ, Սաղմոս, Պէյրոս» (էջ 94): Ռուպէ եւեմ միատր կայ ոչինչ կամ քիչ բան ասող հետեւեալը՝ «Աւելի Կեանք, Պէյրոս, տպ. Շիրակ, 1959: / Աւելի Կեանք, Պէյրոս, տպ. Շիրակ, 1960: / Աւելի Կեանք, Պէյրոս, տպ. Շիրակ, 1962» (էջ 60): Առաջինի վերաբերեալ պարզեցին հետեւեալը. «Աւելի Կեանք. Պարբերագիրք հոգեւոր եղբայրութեան երիտասարդաց, Պէյրոս, տպ. Շիրակ, 1959, 50 էջ, նկ., 30 սմ., Օրացոյց»: Վստահ ենք, որ յաջորդ հրատարակութեան մէջ այսպիսի պէտք է ճշգրտուեն եւ լրացուեն:

ծրագրով» (էջ 6)⁶². այսինքն՝ դասաւորութիւնն արուել է համակարգչով: Հասկանալի է, որ այս եղանակով դասաւորելը դիւրին է, բայց այդպէս անելուց յետոյ պէտք է քննել-զննել թուարկման ամէն միաւոր, որպէսզի ասենք՝ նոյն գրքի Գ. Տպագրութիւնը Բ. ից առաջ շղրուի⁶³: Ուրեմն նոյն համակարգչային եղանակով, բայց նաեւ աւելի ուշադիր աշխատելով կարելի է ամբողջը վերածել նախընտրելի՝ ընդհանուր ժամանակագրական եւ ամէն տարուայ մէջ՝ այբբենական կարգի:

Այբբենական կարգի վրիպումներ կան նաեւ անուշադրութեան հետեւանքով. մատենագիտութեան Ա. գրի շարքի առաջին անունը «Ա. Ահարոնեան» (էջ 12) է, որ պէտք է լինէր «Ահարոնեան Ա.», իսկ «Աւետիք Իսահակեան»ը (էջ 61) պէտք է լինէր «Իսահակեան Աւետիք»: Կայ նաեւ՝ «Ներսէս Շիրինեան, Յակոբ Ղազարեան, Ասատուր Յ. Մակարեան, Զաւէն Մսրրլեան, Պէյրութ, տպ. Ատլաս, 1969, 351 էջ, պտկզ.» (էջ 24). պէտք է լինէր՝ «Շիրինեան Ներսէս, Ղազարեան Յակոբ, Մակարեան Ասատուր Յ., Զաւէն Մսրրլեան, Պէյրութ, տպ. Ատլաս, 1969, 351 էջ, պտկզ.» ապա ըստ այբբենական կարգի, համապատասխան տեղերում պէտք է լինէին՝ «Ղազարեան Յակոբ – տե՛ս Շիրինեան Ներսէս», «Մակարեան Ասատուր Յ. – տե՛ս Շիրինեան Ներսէս». այսպէս նաեւ նոյնպիսի այլ դէպքերում:

Կան նաեւ անմիօրինակութիւններ. ասենք՝ տպագրութեան թուական չկայ՝ «Ազգային Արարատ Երգարան, կազմ. Կ. Կիլիկեցի, Հտր. Ա., Գ. տիպ., Պէյրութ, տպ. Տօնիկեան, 304 էջ» (էջ 15). այսպէս են նաեւ այլ միաւորներ, յաճախ չկան նաեւ գրքերի էջաքանակները: Կայ «Կրճատումներու եւ յապաւումներու ցանկ» (էջ 8-9, ունի 52 միաւոր), որի մէջ կայ նաեւ «տպ. տպարան, տպագրիչ, տպագրութեան պատրաստող», բայց «տպարան» բառն աւելի յաճախ լրիւ է գրուած: Գրեթէ բոլոր բառերն սկսւում են զլիսատառերով, անգամ «Եւ», «Ու». իսկ սա անսովոր է եւ դժուարացնում է ընթերցումն ու կարդացածի ընկալումը:

Մեր իրականութեան մէջ սա գրադարանային քարտարաններով մատենագիտութիւն կազմելու երեւի առաջին դէպքն է, որ, կրկնենք, որպէս երեւոյթ ողջունելի չէ. ծայրայեղ դէպքերում կարելի է օգտագործել Հայաստանի Ազգային եւ այլ գրադարանների համացանցային քարտարանները, որոնց ճշգրտութեան երաշխիքը շատ աւելի մեծ է, բայց բոլոր դէպքերում նախընտրելին գրքերն անձնապէս տեսնել-շօշափելով նկարագրելն է:

⁶² Դրա շնորհիւ ցանկն սկսում է վերնագրերի թուանշանային սկիզբ ունեցող գրքերով՝ «100-Ամեակ Յովհաննէս Թումանեանի...» եւ այլն:

⁶³ Տե՛ս, օրինակ, էջ 12. «Աբեղեան Մանուկ, Հայոց Հին Գրականութեան Պատմութիւն, Հտր. Ա., Սկզբից Մինչեւ Ժ. Դար, Գ. տիպ, հրտ. ԳԿՀ ՄՏԿԿ. մատենաշար Գիրտու Գիւտի 1600ամեակի, Անթիլիաս, տպ. Կաթողիկոսութեան, 2004, 599 էջ» անմիջապէս յետոյ՝ «Աբեղեան Մանուկ, Հայոց Հին Գրականութեան Պատմութիւն, Հտր. Ա., Սկզբից Մինչեւ X Դար, Բ. տիպ, մատենաշար Սեւան քիւ 1, Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1955, 684 էջ»:

Եւ ամփոփենք, նորից կրկնելով այս մատենագիտութեան երկրորդ հրատարակութիւնն արժէ անել ըստ «Հայ գիրքը» ընդհանրական մատենագիտութիւնների սկզբունքների՝ ժամանակագրական-այբբենական կարգով, մատենագիտական միաւորները համարակալելով, օժտելով անհրաժեշտ անուանացանկերով (անձնանունների, տեղանունների, հրատարակիչների եւ այլն): Լիբանանի դէպքում մեր համոզմամբ շատ կարեւոր եւ ցանկալի է նաեւ տպարանների ցանկը՝ նրանց գործունէութեան ծայրային թուականներով եւ անհրաժեշտ-օժանդակ այլ տուեալներով: Արժէ կազմել նաեւ նոյն տպարանների հրատարակութիւնների համարական ցանկ. տպարանի անուն եւ ընդհանուր շարքում նրա հրատարակած գրքերի ստացած համարների շարք:

Երեւի գրքի շտապ կազմուած լինելը եւ ցանկեր չունենալը նկատի ունենալով կազմողներն իրենց նախաբանն աւարտել են այսպէս. «Գիրքը կազմողները յաւակնութիւնը չունին ամբողջական եւ կատարեալ աշխատութիւն մը հրամցնելու: Այդպիսի աշխատանք մը պիտի ենթադրէր աւելի լայն ժամանակ պրպտումի, ստուգումի եւ վերստուգումի համար: Հետեւաբար, զայն պէտք է ընդունիլ իբրեւ լիբանանահայ գիրքի համապարփակ ցանկի յառաջացման առաջին քայլը: Այդ մտասեւեռումով, սոյն ցանկը տեղադրուած է Հայկազեան Համալսարանի կայքէջին՝ <http://www.haigazian.edu.lb/ADRC/Pages/ADRCpublications.aspx> վրայ»⁶⁴: Մեր ակնկալութիւնն է որ հայ գրականութեան նախանձախնդիր անհատներ կատարեն յաւելեալ ճշդումներ եւ լրացումներ, ունենալու համար աւելի ամբողջական պատկերը լիբանանահայ տիպ ու տառին» (էջ 6-7):

Վերջին խնդրանքը բաւական բարեխղճօրէն կատարել է Վարդան Մատթէոսեանը, կարծես որոշ առաջարկներով մի փոքր էլ մենք նպաստեցինք այս կարեւոր գործի բարելամանը, բայց շատ աւելին արել է Փիրայր Դանիէլեանը. որ հրատարակել է մեր խնդրոյ առարկայ՝ 440 էջանոց մատենագիտութեան ծաւալին մօտեցող մի քննութիւն-գիրք⁶⁵: Մանրամասների մէջ շմտնելով, այս գիրքը եւս ներկայացնենք իր «Բովանդակութիւն» ցանկով (էջ 395). «Յաւելումներ, Կրկնութիւններ, «Լիբանանահայ գրահրատարակչութիւնը 1911-2012» [«գրքոյկին նուիրուած տեսութիւն»՝ էջ 6], Մատենագիտական նշումներ, Անգոյ գիրքերու հետքերով, Տարօրինակութիւններ, Հպանցիկ ճշդումներ, Յանկեր (Գիրքերու, Անձնանուններու), Վիճակագրական տուեալներ, Վերջաբան. եզրակացութեան փոխարէն»: Գրքի արդիւնքի ամփոփոյքը այս վերջին կէտում է. «Հազարէ աւելի (ճշգրիտ՝ 1082) յաւելումներ, 81 կրկնուած գիրքեր (քանի մը հատը եռակի), տարբեր քաղաքներէ Լիբանան եւ Լիբանանէ այլուր

⁶⁴ Այս հասցէի կրճատ ձեւն է <http://bit.ly/2p8ZOKy> (9 մարտի 2018 թ.):

⁶⁵ Փիրայր Դանիէլեան, Մատենագիտութիւն ընդդէմ ցանկագրումի. «Լիբանանահայ գիրքը...». Յաւելումներ, մատնանշումներ, սրբագրութիւններ եւ անհրաժեշտ ցանկեր, Պէյրութ, 2018, 398 էջ»:

տեղափոխուած գիրքեր, անգոյ գիրքերու փունջ մը, մատենագիտական լուրջ խախտումներ, տարօրինակութիւններ եւ վերջապէս՝ 440 էջերէ բաղկացած հատորի մը 306 էջերուն մէջ մեծ ու փոքր բազմաթիւ հպանցիկ ճշգրտումներ (էջի մը մէջ՝ մինչեւ 11 ճշգրտում)... Որքան ալ ցաւալի հնչէ՝ եզրակացութիւնը մէկ է: Անտեսել այս հրատարակութիւնը... Ուրեմն՝ անտեսել զայն եւ ձեռնարկել պատրաստութեան նորի մը...» (էջ 394):

Հիմնականում համաձայն լինելով հանդերձ ժիրայր Գանիէլեանի հետ, մեր եզրակացութիւնը մի փոքր տարբեր է. բոլորի՝ Անդրանիկ Տագէսեանի, Արմէն Իւրնէշլեանի, Վարդան Մատթէոսեանի, եւ, յատկապէս ժիրայր Գանիէլեանի արած աշխատանքների հիման վրայ լիբանանահայ գրքի, միատեղ՝ նաեւ մամուլի, նոր՝ կատարեալ, գիտութեան բոլոր պահանջներին համապատասխանող մատենագիտութեան կազմումը մեր բանասիրութեան մօտ ժամանակի կարելու անելիքներից է:

Մնում է իմանալը, թէ ո՞վ է անելու շատ պատուաբեր այդ գործը:

* * *

Ամփոփենք. Հայաստանի ազգային գրադարանին զուգահեռ մեր ակադեմիական Հիմնարար գրադարանը բաւական ճոխացրել է իր համացանցային նիւթերը, մասնաւորապէս «Մատենագիտական ցանկեր» խորագրուած մի էջում⁶⁶ գետեղել է բաւական հարուստ գրականութիւն, որ դասակարգուած է հինգ բաժնի՝ «ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոսների կենսամատենագիտութիւններ», «ՀՀ ԳԱԱ Հիմնարար գիտական գրադարանի մատենագիտական հրատարակութիւններ», «Հայ գրքի մատենագիտութիւն», «Հայ մամուլի մատենագիտութիւն», «Յուցակք ձեռագրաց»: Մեր պատկերացմամբ այս ձեռնարկումն ունի առնուազն չորս հիմնական նպատակ. ա. մեր գիտութիւնների զարգացմանը նպաստելը, բ. մատենագիտական աշխատանքների քանակն աւելացնելը եւ նրանց որակը բարձրացնելը, գ. դրանով իսկ հայերէն ու հայկական (մեր եւ մեզ վերաբերող այլալեզու) գրականութեան հնարաւոր չափով կատարեալ համալրում-մէկտեղումը, դ. ապա աստիճանական ամբողջացումը հայկական տպագիր նիւթի հնարաւոր չափով լիակատար էլեկտրոնային տարբերակների եւ վերջիններով համացանցային լաւ գրադարանի:

Երեք վայրերի՝ Երուսաղէմի, Իրանի եւ Լիբանանի հայկական հրատարակութիւնների մեր ներկայացրած ութ անուն բոլոր գրացանկերը դրուած են նշուած էջում⁶⁷: Երեքի դէպքում էլ արձանագրեցինք եւ հաստատեցինք այդ մատենագիտութիւնների վերակազմութեան անհրաժեշտութիւնը: Համոզուած

⁶⁶ Տե՛ս <http://bit.ly/2mVssTY> (9 մարտի 2018 թ.):

⁶⁷ Տե՛ս գրքերի վերնագրերին կցուած մեր յղումները:

ենք, որ նոր՝ առաւել կատարեալ, տարբերակների պատրաստման աշխատանքներին զուգահեռ մատենագիտութիւնների մէջ առկայ նկարագրական բոլոր միաւորների թէ՛ թղթային եւ թէ՛ էլեկտրոնային տարբերակները ցանկալի է ժողովել Հայաստանի ազգային գրադարանում, ուր եւ էլեկտրոնայինները պէտք է դնել ազատ առցանց՝ ընդհանրական օգտագործման:

Աւելին, նոյն Ազգային գրադարանը, օգտագործելով արագ եւ արդիւնաւէտ կապի ներկայ ձեւերը, պարտաւոր է ծրագրուած եղանակներով համակարգել եւ ղեկավարել նաեւ տեղային մատենագիտութիւնների կազմումն ու հրապարակումը: Անելիքների բաւական մեծ այդ շարքում, մեր համոզմամբ, առաջինը վերը ակնարկուած՝ Մխիթարեան հրատարակութիւնների լիակատար, ծանօթագրուած մատենագիտութեան ստեղծումն է:

GEVORG TER-VARDANEAN

REFLECTIONS ON THE LOCAL BIBLIOGRAPHIES OF ARMENIAN PUBLICATIONS

Keywords: five hundredth anniversary of Armenian printing, bibliographies of Armenian printing in Jerusalem, Iran, and Lebanon, Levon Minasyan.

The article discusses the bibliographies of the Armenian publications in Jerusalem, Iran, and Lebanon (eight books), pointing to the methods and means of preparing new, supplemented and amended editions of those bibliographies and, with their help, of improving the quality of general bibliographies of Armenian publications (books and periodicals).

The main conclusion is that the National Library of Armenia, along with its fundamental task of compiling general bibliographies of Armenian books and periodicals, should coordinate and direct the preparation and publication of local bibliographies. Among many tasks, priority should be given to creating a complete annotated bibliography of all the publications of the Mekhitarist Congregation (of Venice and Vienna).

ГЕВОРГ ТЕР-ВАРДАНЯН

**РАЗМЫШЛЕНИЯ О ЛОКАЛЬНЫХ БИБЛИОГРАФИЯХ
АРМЯНСКИХ ИЗДАНИЙ**

Ключевые слова: Пятисотлетие армянского книгопечатания, библиографии армянской печати в Иерусалиме, Иране, Ливане, Левон Минасян.

В статье представлены библиографии армянских изданий Иерусалима, Ирана и Ливана (восемь книг), предложены способы и средства для составления новых, дополненных и улучшенных версий этих библиографий, а с их помощью, повышения качества обобщающих библиографий армянских печатных материалов (книг и периодики).

Основным выводом является то, что Национальная библиотека Армении, наряду с ее фундаментальной задачей формирования общих библиографий армянской книги и прессы, должна координировать и направлять составление и публикацию местных библиографий. В ряду множества задач, первоочередной является создание полной аннотированной библиографии всех публикаций Конгрегации Мхитаристов (Венеции и Вены).